

Research article

Recognizing the effects of Marv war in Herat during the reign of Shah Ismail I on coins Available in Astan Qods Razavi Museum

Mehla Najarian Tousi ^(a), Hassan Hashemi Zarjabad ^{(b)*}, Abed taghavi ^(c)

a) PhD student in Archaeology, Faculty of Art and Architecture, Mazandaran University, Babolsar, Iran.

b) Associate Professor of Archaeology, Faculty of Art and Architecture, Mazandaran University, Babolsar, Iran

c) Assistant Professor, Department of Archaeology, Faculty of Art and Architecture, Mazandaran University, Babolsar, Iran

Keywords

War of Merv,
numismatics, Shah
Ismail I, Herat

Citation

Najarian Tousi, M., Hashemi Zarjabad, H., & Taghavi, A. (2025). Recognizing the effects of Marv war in Herat during the reign of Shah Ismail I on coins Available in Astan Qods Razavi Museum. *Journal of Greater Khorasan*, 16(59), 61-88.

Use your device to scan
and read articles online

Abstract

The year 916 AH represents one of the most significant historical periods of Shah Ismail I's reign in Greater Khorasan, as the defeat of the Sunni Uzbeks in the Battle of Marv during this year established a cohesive government in Iran and proclaimed Twelver Shi'ism as the state religion. This battle constituted a sectarian conflict that directly impacted Sunni-populated regions, prompting Shah Ismail to implement coercive policies toward local populations. Contemporary coins, serving as public instruments of exchange, materially attest to this reality, while numismatic studies provide a reliable historical source for directly reconstructing these impacts. This research primarily aims to introduce coins minted in Herat in 916 AH and reconstruct the Battle of Marv's consequences in the city through archaeological and numismatic analysis using descriptive-analytical and historical methods; requisite data were obtained via library research and direct examination of coins at the Astan Qods Razavi Museum. The central research question addresses how Shah Ismail Safavi's military challenges and conflicts with the Uzbeks influenced Herat's coinage system. The study demonstrates that the most widely distributed dated coins in the Astan Qods Razavi Museum are Herat issues from 916 AH—among the earliest Khorasan coinages of Shah Ismail's reign—minted with dual objectives: demonstrating state authority, stimulating commerce, and incentivizing Qizilbash settlement in Herat.

DOI: <https://doi.org/10.22034/jgk.2023.382719.1103>

URL: https://jgk.imamreza.ac.ir/article_232108.html

©Authors retain the copyright and full publishing rights.

* Corresponding Authors: (h.hashemi@umz.ac.ir)

Introduction

These coins were minted during a period of heightened turmoil in Khorasan amid military conflicts initiated by Shah Ismail I in eastern regions. They represent the most diverse numismatic corpus from this era and serve as critical primary sources for reconstructing the socioeconomic conditions of Herat's populace. Historically, mints were established in cities of strategic economic, political, and logistical significance, with coin production reflecting governmental authority and economic capacity. Consequently, Herat's mint underscores Shah Ismail I's political influence and regional prominence following its conquest.

Methods

This research employs a dual-method approach: First, historical, geographical, and artistic sources were analyzed to contextualize the numismatic evidence. Second, ten Shah Ismail I-era coins minted in Herat (916 AH) were directly examined from the Astan Quds Razavi Museum collection (Museum Nos.: S409R12, S409R13, S409R65, S409R76, S409R77, S409R78, S409R79, S409R80, S409R81, S673R167). Data—including weight, religious inscriptions, and royal titlature—were cataloged in tables and analyzed using descriptive-analytical methodology.

Results

Coinage resumed immediately after the Uzbek defeat in Khorasan (916 AH). The consistent attribution to Herat's mint on studied specimens highlights the city's geopolitical centrality. Herat functioned as the administrative and military hub of Khorasan and a critical

node on the Silk Road, facilitating trade with India and channeling commerce from Sistan, Fars, and greater Khorasan. Merchants were consequently compelled to traverse this region.

Discussion and Conclusion

The wide distribution of *shahi* and half-*shahi* coins enables three key sociohistorical inferences regarding Herat's populace:

1. Religious

Consequences: Inscriptions promote Shi'ism, reflecting Shah Ismail's agenda of asserting political authority over Uzbek rulers through religious supremacy, ethnic mobilization (Qizilbash), and power consolidation. However, the prevalence of these coins does not indicate unconditional public acceptance of Shi'ism. Conversion appeared superficial, with the Qizilbash presence suppressing freedom of expression among commoners.

2. Economic-Political

Consequences: Contrary to chronicles claiming Shah Ismail abstained from war spoils, a sudden increase in coin weight in newly conquered Herat signifies commercial revival. This economic stimulation served political objectives beyond fiscal needs, leveraging Herat's trade infrastructure for state interests.

3. Social Consequences: Shah Ismail prioritized state interests over Herat's societal welfare. Initial coercion, currency devaluation, and inflation triggered socioeconomic decline. Mint artists operated under state control, eliminating creative autonomy. Coin iconography propagated Shi'a

supremacy, fostering societal dualism and expediting nominal religious conversion among the non-literate majority. Subsequent trade expansion (916 AH) improved route security, attracting caravans and reactivating markets. Enhanced coin quality and circulation concentrated wealth among the emergent Shi'a elite, further incentivizing ideological alignment for socioeconomic preservation.

پژوهشنامه خراسان بزرگ

دوره ۱۶، شماره ۵۹، تابستان ۱۴۰۴

ISC | MSRT | ICI

شاپا الکترونیکی: ۱۶۷۱-۲۷۱۷

شاپا چاپی: ۶۱۳۱-۲۲۵۱

مقاله پژوهشی

بازشناسی میزان تأثیرات جنگ مرو در هرات در دوره حکومت شاه اسماعیل اول بر مبنای مسکوکات موجود در موزه آستان قدس رضوی

مهلا نجاریان طوسی (الف)، حسن هاشمی زنج آباد (ب)*، عابد تقوی (پ)

(الف) دانشجوی دکتر، گروه باستان‌شناسی، دانشکده هنر و معماری، دانشگاه مازندران، بابلسر، ایران

(ب) دانشیار، گروه باستان‌شناسی، دانشکده هنر و معماری، دانشگاه مازندران، بابلسر، ایران

(پ) دانشیار، گروه باستان‌شناسی، دانشکده هنر و معماری، دانشگاه مازندران، بابلسر، ایران

چکیده

۹۱۶ ق یکی از مهم‌ترین دوران تاریخی حکومت شاه اسماعیل اول در خراسان بزرگ است، چراکه در این سال با شکست ازبکان سنی‌مذهب در جنگ مرو یک حکومت منسجم در ایران به وجود آمد و مذهب شیعه به‌عنوان مذهب رسمی کشور اعلام شد. در واقع جنگ مرو، جنگ مذاهب بود و تأثیر مستقیمی بر مردم مناطق سنی‌نشین برجای نهاد و شاه اسماعیل سیاست‌هایی توأم با خشونت برای مردم مدنظر قرار داد. در این بین، سکه‌ها به‌عنوان یک وسیله عمومی در دادوستد بین مردم، گواه این مسئله است و مطالعات سکه-شناسی به‌عنوان یک منبع متقن تاریخی به بازسازی مستقیم این تأثیرات کمک می‌کند. برآیند اصلی این پژوهش ضمن معرفی سکه‌های ضرب ۹۱۶ ق در هرات، بازسازی و تأثیرات جنگ مرو در این شهر به‌واسطه مطالعات باستان‌شناسی و سکه‌شناسی به روش توصیفی-تحلیلی و تاریخی است و اطلاعات موردنیاز از طریق مطالعات کتابخانه‌ای و بازدید از موزه آستان قدس رضوی به‌منظور بررسی مستقیم سکه‌ها به‌دست‌آمده است. سؤالی که ضمن این پژوهش مطرح می‌شود این است که چالش‌ها و درگیری‌های نظامی شاه اسماعیل صفوی با ازبکان چه تأثیری در نظام ضرب سکه در هرات داشته است؟ مطابق پژوهش انجام‌شده بیشترین پراکنش سکه‌های دارای تاریخ ضرب در موزه آستان قدس، سکه‌های ضرب هرات به تاریخ ۹۱۶ ق است که جزو اولین سکه‌های ضرب خراسان در دوره شاه اسماعیل است و هدف از ضرب این سکه‌ها بر پایه دو عامل مهم شامل نمایش اقتدار حکومت شاه اسماعیل و رونق تجارت، تشویق قزلباشان به زندگی در هرات بوده است.

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۱۱/۰۵

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۲/۰۷/۰۵

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۲/۱۰

تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۰۶/۲۵

شماره صفحات: ۶۱-۸۸

واژگان کلیدی:

هرات، شاه اسماعیل اول،

سکه‌شناسی، جنگ مرو، ازبکان

استناد به مقاله:

نجاریان طوسی، مهلا؛ هاشمی زنج‌آباد، حسن و تقوی، عابد. (۱۴۰۴). بازشناسی میزان تأثیرات جنگ مرو در هرات در دوره حکومت شاه اسماعیل اول بر مبنای مسکوکات موجود در موزه آستان قدس رضوی. پژوهشنامه خراسان بزرگ. ۱۶ (۵۹)، ۶۱-۸۸.

از دستگاه خود برای اسکن و خواندن مقاله به صورت آنلاین استفاده کنید.

DOI: <https://doi.org/10.22034/jgk.2023.382719.1103>

URL: https://jgk.imamreza.ac.ir/article_232108.html

©Authors retain the copyright and full publishing rights.

مقدمه

سکه هر دوره نمادی از مذهب، آداب و رسوم، خط و زبان، چگونگی وضعیت اقتصادی و اجتماعی و هنری آن دوره است. به معنی دیگر می‌توان گفت که سکه‌شناسی به‌عنوان یکی از شاخص‌های میراث فرهنگی ملل، همواره از جایگاه ویژه‌ای در مطالعات تاریخی برخوردار بوده است (Qaini, 2016). هر دودمان و فرمانروایی یکی از مهم‌ترین و فوری‌ترین اولویت‌های خویش را ضرب سکه قرار داد و اقتصاد سیاسی نیز با پول و سکه پیوندی تنگاتنگ یافت (Mathee, Floor & Clawson, 2013). ضرب سکه در گذشته بر مبنای رفع نیازهای اقتصادی نبود و دولت‌های سیاسی برای نمایش اقتدارشان نیز گاهی اقدام به ضرب سکه در برخی مناطق می‌کرده‌اند. ضرب سکه در دوره صفوی نیز به‌دور از این نگرش نیست (Seyyed Moosavi, 2019). شاه اسماعیل برای تثبیت نظام مذهبی جدید، دستور به حک شعائر مذهبی بر روی سکه‌ها داد. علت این امر ضمن احترام به مذهب شیعه، این بود که سکه‌ها به‌عنوان یک وسیله عمومی برای دادوستد استفاده می‌شد و در دسترس تمامی مردم بود و از طریق آن می‌توانستند نظام مذهبی حاکم بر جامعه را تثبیت کنند. این سیاست مذهبی باعث واکنش شدید همسایگان شرقی ایران به‌ویژه ازبکان شد، به‌طوری‌که به فتوای مجتهدان خود، مذهب شیعه را بدعت اعلام کردند و قتل شیعیان را واجب دانستند و به مرزهای شرقی ایران حمله کردند. حملات ازبکان مختص به شرایط مذهبی نبود و خراسان بزرگ به‌ویژه هرات به علت موقعیت استراتژیک سیاسی و قرارگیری در مسیر تجاری جاده ابریشم و وجود زمین‌های کشاورزی فراوان از لحاظ اقتصادی و جغرافیایی نیز مورد توجه ازبکان قرار گرفته بود و نقطه تمرکز تهاجمات ازبکان محسوب می‌شد.

هرات در شرق، مرکز تغییرات سیاسی-فرهنگی در دوره شاه اسماعیل بود و از برخی جهات باید شاخصه‌های این شهر را با تبریز مقایسه و ارزیابی کرد. بی‌شک، دو شهر تبریز و هرات در دو نقطه غربی و شرقی کشور از جنبه‌های متعددی

می‌توانستند نظر مهاجمان را به خود جلب و معطوف سازند، از جمله به پیشینه تاریخی آن‌ها می‌توان اشاره کرد، زیرا هرکدام در دوره‌های مختلف، مرکز ثقل سیاسی و اداری بخش‌های وسیعی از مناطق پیرامونی خود بوده‌اند. علاوه بر جنبه‌های اداری و سیاسی، ویژگی‌های شهری و بناهای متنوع و متعدد حکومتی و غیره نیز در این شهرها بر جذابیت آن‌ها می‌افزود. موقعیت تجاری و اقتصادی این شهرها نیز نباید مورد غفلت واقع شود. قطعاً، مکان شکل‌گیری آن‌ها به‌گونه‌ای بود که در مسیر کاروان‌های تجاری و شریان‌های اقتصادی شرق به غرب قرار داشتند. این شهرها به لحاظ جنبه‌های فنی و فرهنگی نیز حائز اهمیت بوده‌اند (Motevali, Aslani & Fazli, 2014). شاه اسماعیل صفوی با رسمیت بخشیدن به مذهب شیعه موفق به سرکوبی حکام محلی شد، اما مطابق تصویر ۱ در ۹۱۳ ق خراسان و هرات همچنان در تصرف ازبکان بود. علت این امر ناشی از ناتوانی سپاه صفوی در برابر حملات ازبکان و دوری خراسان از مرکز حکومت بود که باعث شد برای مقابله با این حملات و برقراری امنیت، به خراسان توجهی خاص شود و دستور به ایجاد موقعیت نظامی و تحکیم شهر هرات را بدهد و به علت اینکه مردم هرات اغلب سنی‌مذهب و طرفدار ازبکان بودند، سیاست توأم با خشونت برگزید، به‌طوری‌که در تواریخ ذکر شده است: «خبر پیروزی شاه اسماعیل بر ازبکان، به‌وسیله قلی جان بیگ از ملازمان نجم ثانی (امیر نجم) به هرات برده شد». شاه اسماعیل در ۷ رمضان ۹۱۶ ق وارد هرات شد. مردم شهر در مسجد جامع ملکان جمع شده بودند تا فتح‌نامه شاه اسماعیل برایشان خوانده شود. حافظ زین‌الدین مأمور خواندن فتح‌نامه بود. چون در فتح‌نامه لعن صحابه آمده بود، حافظ زین‌الدین آن قسمت را جا گذاشت. قلی جان بیگ برآشفست و حیدرعلی مدّاح را به منبر فرستاد تا حافظ زین‌الدین را به زیر کشد و هنوز پای او به زمین نرسیده بود که ده قزلباش با شمشیر او را پاره‌پاره کردند. شاه اسماعیل قبل از ورود به هرات، استمالت نامه‌ای توسط خواجه مظفر

بتکچی برای مردم هرات فرستاد و مولانا سیف‌الدین احمد، شیخ‌الاسلام هرات در عهد سلطان حسین میرزا بایقرا و عهده‌دار شرعی در کل مملکت خراسان را احضار و پس از

مذاکره‌ای کوتاه با او فرمان قتلش را صادر کرد (Navai, &Ghaffari fard, 2010).

تصویر ۱: موقعیت جغرافیایی ازبکان و صفویان (Taheri 2004)

بی‌شک یکی از بخش‌های مهم یک حکومت، ضرابخانه‌ها و قدرت اقتصادی وابسته به آن بود که می‌تواند چرایی اهمیت و میزان نفوذ شاه اسماعیل اول در هرات را بازسازی کرد.

پیشینه پژوهش

تاکنون پژوهش‌های زیادی در مورد سکه‌های حکومت صفویه و معرفی سکه‌های شاه اسماعیل اول انجام شده که مهم‌ترین آن‌ها شامل کتاب *سکه شاهان اسلامی ایران* تألیف (Torabi Tabatabai, 1971) است که نویسنده به

معرفی سکه‌های حکومت‌های اسلامی از طریق معرفی شاهان و نوع سکه‌های ضرب شده آنان در حد چند سطر پرداخته است. کتاب *سکه‌های شاه اسماعیل صفوی* تألیف (Mushīrī, 1972) به بررسی کلی سکه‌های شاه اسماعیل

صفوی پرداخته است. کتاب راهنمای سکه‌های ضربی (چکشی) تألیف (Farahbakhsh, 2006) در مورد سکه‌های دوره صفویه از لحاظ وزن، جنس، عبارات نقش‌شده به‌طور کامل توضیح داده است. کتاب

دارالضرب‌های ایران در دوره اسلامی تألیف (Aghili, 1998) به بررسی و شناخت تاریخی و جغرافیایی دارالضرب

حکومت‌های اسلامی در ایران پرداخته است. کتاب *پژوهشی در سکه‌ها و مهرهای شاهان صفوی* تألیف (Esmaili, 2006) که در بخش اول آن سکه‌های این دوره با مشخصات

از سوی دیگر بلافاصله بعد از شکست ازبکان در هرات سکه ضرب شد که به‌عنوان یک منبع دست‌اول در تاریخ‌نگاری است. در بین اشیاء موزه، سکه‌ها مستندترین اسناد تاریخی به‌جامانده از پیشینیان هستند. به دلیل جنس مقاوم و ارزش مادی که داشته‌اند، بیشتر از آن‌ها محافظت‌شده و نسبت به حوادث دوران، مانند جنگ‌ها و آتش‌سوزی‌ها محفوظ مانده‌اند. به همین دلیل بسیاری از مجهولات تاریخی با بررسی اطلاعات نهفته در سکه‌ها آشکار شده‌اند (Taghizade, 2012). جنس سکه نمادی از وضعیت اقتصادی حکومت و کشور محسوب می‌شد و کمیابی و فراوانی آن بر توان مالی حکومت و وضعیت اقتصادی کشور اثرگذار بود (Matthee et al, 2013).

درواقع، هسته اصلی این پژوهش، بررسی سکه‌های ضرب هرات در ۹۱۶ق است که این سکه‌ها در دوران اوج هرج‌ومرج خراسان و کشمکش‌های نظامی شاه اسماعیل در نواحی شرقی به ضرب رسیده و بیشترین تنوع سکه‌ها نیز در این بازه زمانی است که می‌توان برای بازسازی دقیق وضعیت اجتماعی مردم شهر هرات در آن تاریخ از آن‌ها استفاده نمود. به‌طورکلی در شهرهایی که به لحاظ اقتصادی، موقعیت سیاسی، نظامی و راه‌های ارتباطی حائز اهمیت بودند، ضرابخانه تأسیس می‌شد و به ضرب سکه اقدام می‌کردند.

تاریخی آن بیان شده است. در کتاب *سکه‌های دوره صفویه* تألیف (Qaini, 2016) توضیحاتی در مورد زندگی شاهان صفوی و سکه‌های آنان و اقتصاد حاکم بر دولت صفوی به صورت کلی بیان شده است. کتاب *سکه‌های ایران از آغاز تا دوران زندیه* تألیف (Sarfraz, & Avarzamani, 2012) به توضیحات مختصری از مقدمات تاریخی حکومت صفویان و نام و القاب پادشاهان بر روی سکه و ضرابخانه‌های آن پرداخته است و در مقاله «بازنگری بر تاریخ ظهور شاه اسماعیل صفوی در عرصه سیاسی ایران بر طبق سکه‌های نو یافته از وی» (Behshid, 2019) نویسنده تجزیه و تحلیل اتفاقات و جنگ‌های مهم و تطبیق آن با سکه‌های مربوط به شاه اسماعیل و ترتیب حقیقی این رویدادها پرداخته است.

روش پژوهش

با توجه به پژوهش‌های مشابهی که در مورد حکومت شاه اسماعیل و جنگ مرو انجام شده است، اما پژوهشی مجزا در مورد تأثیرات بعد از جنگ بر مردم شکل نگرفته است. بنابراین، ضرورت دارد که با مطالعات سکه‌شناسی رویکرد جدیدی از آن دوره اتخاذ گردد. در این پژوهش، مطالعات به دو صورت انجام شده است: در وهله اول نگارندگان با توجه به سؤالات مطرح شده، اطلاعات و شواهد لازم را از طریق مطالعه کتب تاریخی، جغرافیایی و هنری مرتبط و فیش‌برداری بر اساس اهمیت تاریخی طبقه‌بندی نموده و سپس با بازدید مستقیم از گنجینه سکه موزه آستان قدس رضوی به فیش‌برداری و مطالعه تصاویر سکه‌ها پرداخته‌اند. علت انتخاب موزه آستان قدس رضوی فراوانی بالای سکه‌های شاه اسماعیل اول در این موزه است. ۱۱ سکه از دوره حکومت شاه اسماعیل اول ضرب هرات در ۹۱۶ ق به شماره موزه‌ای: (س ۴۰۹ ر ۱۲ / س ۴۰۹ ر ۱۳ / س ۴۰۹ ر ۶۵ / س ۴۰۹ ر ۷۶ / س ۴۰۹ ر ۷۷ / س ۴۰۹ ر ۷۸ / س ۴۰۹ ر ۷۹ / س ۴۰۹ ر ۸۰ / س ۴۰۹ ر ۸۱ / س ۶۷۳ ر ۱۶۷) و سکه ضرب استرآباد به شماره موزه‌ای س ۷۷۸ ر ۳۰ انتخاب شده است که تصاویر سکه‌های فوق و اطلاعات آن‌ها در جداولی به

تفکیک وزن، شعائر مذهبی، القاب پادشاه قرار گرفته تا بتوان به شیوه توصیفی-تحلیلی به تجزیه و تحلیل داده‌ها پرداخت. کلیاتی از سکه‌های شاهی و نیم‌شاهی شاه اسماعیل اول در خراسان بزرگ

این امر اهمیت داشت که بلافاصله پس از جلوس پادشاه به تخت سلطنت در روز جمعه به نام او خطبه بخوانند و سکه به نامش ضرب کنند. بسیار نیز اتفاق افتاده که سکه قبل از شروع سلطنت به ضرب رسیده که این امر برای ادعای جلوس پادشاهان به سلطنت بوده و بعد از اینکه به پایتخت می‌آمدند دوباره به سلطنت جلوس می‌کردند (Farahbakhsh, 2006). جلوس شاه اسماعیل در تبریز به تاریخ دوم رمضان ۹۰۷ ق و وفات او ۱۹ رجب ۹۳۰ ق است، اما یک سال قبل از آنکه رسماً پادشاه شود سکه به نام خود ضرب نمود. به همین جهت تاریخ سلطنت او را ۹۰۶ ق نیز می‌دانند که در این زمان فقط ۱۴ سال داشت (Farahbakhsh, 2006). دوره سلطنت شاه اسماعیل اول از جمله مقاطع مهم عصر صفوی است. در این دوره به جهت تغییراتی که در ساختار و ارکان دولت به وجود آمد، با وجود استفاده از مسکوکات حکمران پیشین، در عین حال متنوع‌ترین قالب‌های ضرب سکه به کار گرفته شد. سکه‌های ایام این پادشاه بیشتر دارای متن مفصل و متفاوت هستند و در غالب مناطق جغرافیایی ایران ضرب شده‌اند (Savagheb, Shahidani, & Amra'ee, 2016). بر روی سکه‌های صفوی نام و القاب شاهان به صورت جملاتی که ارادت و وابستگی آنان را به ائمه اطهار^(ع) و امامان شیعه می‌رساند و همچنین تاریخ ضرب و نام شهری که سکه در آن ضرب شده، نقش گردیده است (Sarfraz, & Avarzamani, 2012). در واقع، صفویان یک نظام پولی جدید را معرفی نکردند، بلکه الگوهای آق‌قویونلوها و تیموریان را پذیرفتند. برخی از گوناگونی‌های محلی در واحدهای پول رایج در دوره صفویه پایدار ماندند. نظام پولی صفویه وارث سکه‌زنی دوره ایلخانی، مبتنی بر گردش همزمان طلا و نقره بود. مس نیز در گردش بود، اما سکه سلطنتی نبود

و صرفاً برای اهداف محلی و در مقیاس کم استفاده می‌شد. درهم‌های نقره انبوه سکه‌های ضرب شده در این دوره را در برمی‌گرفت که تنها پول رایج واقعی بود غالباً بر اساس معیار وزنی مشخصی ضرب می‌شدند ([Mathee et al., 2013](#)). تمام پرداخت‌ها با نقره (مسکوک) انجام می‌گرفت و طلا در تجارت هیچ‌گونه رواجی نداشت ([Chardin, 1957](#)). نظام سه فلزی به شدت بر کاهش ارزش پول رایج اصرار داشت، زیرا ممکن بود سکه‌های هر نوع فلز به نسبت‌های گوناگون کاهش ارزش داده شوند. همین‌طور نظام سه فلزی در دوره‌های کاهش قیمت‌ها یعنی هنگامی که ارزش هر سه نوع سکه به قدری کاهش می‌یافت که فلز کمتری برای خرید یک سبد کالای مشخص مورد نیاز بود، تضعیف می‌شد ([Mathee et al., 2013](#)). یکی دیگر از ویژگی‌های به ارث رسیده از مغولان، محاسبه پولی مورد استفاده صفویان بود. در طی نخستین قرن فرمانروایی صفویان، نظام پولی مبتنی بر هر تومان برابر دویست شاهی و ده‌هزار دینار بود. باینکه تومان و دینار سکه‌های واقعی نبودند ([Mathee et al., 2013](#)). در دوره حکومت شاه اسماعیل اول، وزن سکه‌های نقره از ۹۰۸ق تا ۹۲۳ق به واحد تومان ۴۰۰ مثقال، از ۹۲۲ق تا ۹۲۷ق واحد یک تومان به وزن ۲۲۵ مثقال، از ۹۲۸ق تا ۹۲۹ق واحد یک تومان به وزن ۴۰۵۰ نخود است ([Farahbakhsh, 2006](#)). در این دوره سکه نیم‌شاهی، یک شاهی و دو شاهی رواج داشت ([Qaini, 2016](#)). شاهی، کوچک‌ترین مسکوک نقره و معادل چهارسو و نیم فرانسه است ([Chardin, 1957](#)) و معروف به پنجاه دینار یا یک تومان که پول رایج ایرانیان محسوب می‌شد ([Mathee, 2006](#)). دینار کلمه‌ای است لاتین و اصل آن به نام دیناریوس^۱ است که قرن اول هجری توسط اعراب در ایران رایج شد. در دوره صفوی، سکه‌های شاهی (۵۰ دیناری) بود ([Farahbakhsh, 2006](#)). ۴,۶ گرم = شاهی ۱۰۲ = پول و ۹,۲ گرم = یک شاهی ([Esmaili, 2006](#)). حداقل سه معیار وزنی متفاوت به‌طور همزمان در بخش‌های

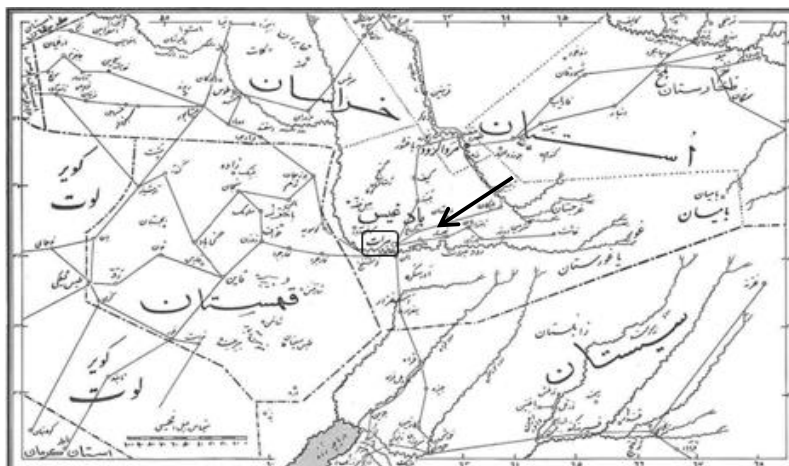
مختلف قلمرو پادشاهی نگه‌داشته بودند (تنها در ضرب سکه نقره) افزون بر سکه شاهی معیار که در غرب استفاده می‌شد، دوضرب سکه عمده وجود داشت. نخستین مورد ادامه وجود یک شاهی جداگانه برای منطقه شرقی شامل خراسان، قهستان، سیستان و استرآباد محسوب می‌شد که تا ۹۷۴ق برقرار بود. دومی یک تنگه ثابت با معیار بیش از ۳/۶ گرم برای ایالت مازندران بود که از آق‌قویونلوها به ارث رسیده بود ([Mathee et al., 2013](#)). سکه‌های مورد مطالعه از وزن و کیفیت مطلوبی برخوردار بودند. در اوایل حکومت صفوی (دوره شاه اسماعیل)، سکه‌های نقره با عیار بالا به ضرب می‌رسیدند ([Qashqaienejad, & Aghajari, 2013](#)). این سکه‌های تجاری به خاطر کیفیت و اعتبارشان در همه‌جا و به گستردگی، خواستاران بسیاری داشتند، در تجارت بین‌المللی چیرگی یافته و به‌عنوان یک قانون، با ارزشی بیشتر از ارزش فلزی‌شان در گردش بودند ([Mathee et al., 2013](#)).

اهمیت و جایگاه هرات در شکل‌گیری حکومت صفوی در خراسان بزرگ

منظور از هرات نام شهری از خراسان بزرگ است که به صورت‌های «هری» و «هرا» نیز آمده است ([Ranjbar, 1984](#)) و یکی از شهرهای مهم و بزرگ خراسان تلقی می‌شود ([Ibn Hawqal, 1987; & Yaqut Hamavi, 2001](#)). ربع هرات خراسان تماماً در افغانستان کنونی واقع است ([LeStrange, 1998](#)). پس از آنکه دولت عظیم گورکانیان اخلاف تیمور در خراسان انقراض یافت و پایتخت آن دولت در هرات (۹۰۶ق) به تصرف دولت صفویه درآمد، اندکی بعد سرتاسر خراسان به دست سپاهیان جرّار آن دولت مفتوح شد ([Kazem Imam, 1969](#)). الحاق خراسان و نواحی شرقی به متصرفات شاه اسماعیل در تاریخ ایران اهمیت فراوانی داشت، زیرا برای اولین مرتبه پس از قرون متمادی ایالت بلخ و هرات دومرتبه به ایران برمی‌گشت و کشور شاهنشاهی ساسانی از نو احیاء می‌گردید و پادشاهان ایرانی به‌مانند

شاهپور، برای سرکوبی مغول‌ها در کشورشان از سرزمین خود یعنی ماوراءالنهر می‌گذشتند. با تصرف این نواحی، دوران فعالیت سیاسی شاه صفوی به حد اعلاى خود رسید، زیرا او توانسته بود در اثر شهامت و شجاعتی که داشت آرمان خود یعنی توسعه شاهنشاهی ایران را با تصرف نواحی ازدست رفته این سرزمین پهناور و اعمال قدرت در برقراری شیعه در دنیای تسنن عملی سازد (Mojir Shaibani, 1967). در زمان تشکیل دولت صفوی بسیاری از مردم، شیعه دوازده‌امامی و سایرین نیز سنیان دوازده‌امامی بودند. این وضعیت به‌طور عموم در خراسان حاکم بود و هرات که مرکز تلقی می‌شد، وضعیت روشن‌تری داشت (Jafariyan, 2000). وضعیت سیاسی هرات با تسلط صفویه تغییر یافت. هرات دیگر مقر درباری منطقه‌ای بود که طی نیمه نخست سده دهم هجری قمری خصلتی منحصر نظامی داشت (Calmard, 2006). هرات در زمره مملکت صفویه داخل گردید، اما چندمرتبه به تصرف ازبک‌ها درآمد (Barthold, 1930). راه بزرگ خراسان در یک سده اخیر به نام راه ابریشم شهرت یافته است (Labbaaf-Khaniki, 2014). این شاهراه بزرگ که روزگاری تیسفون را به مرو ارتباط می‌داد، پس از اسلام فقط سرمنزل آن از تیسفون به بغداد منتقل شده و در خاک ایران درست مانند روزگار ساسانیان از دروازه فلات (میان قصرشیرین و ایلام کنونی) می‌گذشت و شهرهای بزرگی مانند همدان و ری و قومش را پشت سر می‌نهاد و به نیشابور می‌رسید و در خاک خراسان علاوه بر مرو به بلخ و هرات و سیستان نیز می‌رفت (Labbaaf-Khaniki, 2014). هرات در زمان حملات ازبکان نیز از مراکز مهم تجاری به شمار می‌رفت و صنعت ابریشم‌کاری در این شهر رواج داشت. یهودیان ساکن این شهر از ابریشم‌کاران ماهر در این شهر محسوب می‌شدند، هرچند با حملات ازبکان به این شهر و با ایجاد ناامنی، تجارت را تا حدودی از رونق انداخت (Afzali, 2018). مردم شهر

بزرگانانی بودند که با هندوستان و مسکوی و دو کشور دست‌نشانده ترکستان دادوستد داشتند و در جانب مشرق آن ایالت، قندهار قرار داشت (Bayāt, 1959). بعد از مشهد، بزرگ‌ترین شهر خراسان بود که در آن فرش‌های عالی بافته می‌شد. مسافرانی که از اصفهان مرکز صفویه به قندهار و هند می‌رفتند از این شهر عبور می‌کردند (Olearius, 2000). مطابق تصویر ۲، خراسان در موقعیت حساس و استراتژیک بین شرق، غرب و جنوب قرار گرفته و همان‌طور که محل تلاقی جاده ابریشم با راه ادویه بود، حلقه اتصال کشورهای منطقه عمده قاره آسیا محسوب می‌شد. همان‌طور که از موقعیت ویژه اقتصادی برخوردار بود به همین نسبت همواره در قلب حملات و تهاجمات نظامی و جنگ‌های استقلال‌طلبانه قرار داشت (Mahvan, 2004). مرو غالباً معرض حملات ازبک‌های بخارا و خیوه و همین‌طور ترکمن‌های مطیع خیوه واقع می‌شد که به تدریج تمام ولایات سواحل مرغاب را اشغال کرده بودند. بدین‌جهت تجارت ایران با ماوراءالنهر از راه قوسی هرات به جریان افتاد و هرات مهم‌ترین مرکز تجاری آسیای وسطی گردید (Barthold, 1930). درواقع، هرات بازگده خراسان، سیستان و فارس است. کوه هرات در دو فرسخی آن بر راه بلخ است و هیزم‌گاه مردم، بیابان میانه هرات و اسفزار است و این کوه هیزم‌گاه و چراگاهی ندارد و از آنجا سنگ‌هایی برای آسیاب‌ها و فرش‌کردن و مانند آن به دست می‌آمد (Ibn Hawqal, 1987). از طرف دیگر، هرات دارای مواد خام موردنیاز جنگ از جمله آهن، سولفات، سرب، الوار فراوان و نیترات پتاسیم بود. بنابراین، هر فاتح هند، ابتدا هرات را به یغما می‌برد. اولیویه دیگر سیاح اروپایی دوره قاجار نیز به صدور مس هرات در کنار مس خراسان و سیستان و روناس فراه و قندهار به هند و صدور شتر باختری یا بلخی به ایران و نواحی هند و پشم آن به فرانسه و شهر پاریس اشاره داشته است (Ahangaran, 2016).

تصویر ۲: محل قرارگیری خراسان بزرگ و شهر هرات به لحاظ موقعیت استراتژیکی آن به نقل از کتاب *لسترنج*

خراسان بزرگ دوره شاه اسماعیل اول، هرات بود که از پیشینه تاریخی برخوردار و در طول تاریخ مورد توجه حکام مختلف قرار داشت. معمولاً در دنیای قدیم شهرهایی که از تمامی جهات، از جمله قدرت اقتصادی، شبکه ارتباطی، موقعیت سیاسی و غیره کامل بودند و مهم به حساب می آمدند، هرکدام دارای ضرابخانه‌های مستقل بودند ([Seyyed](#) [Moosavi, 2019](#)). دارالضرب این شهر متعلق به دوره اشکانیان است و آخرین سکه‌ها با طراز عرب ساسانی در ۶۷ق و اولین مسکوکات با طراز اسلامی در ۹۰ق در این شهر ضرب شده‌اند ([Aghili, 1998](#)).

وضعیت سیاسی در دوره شاه اسماعیل اول

در زمانی که شاه اسماعیل پس از سرکوبی رقبایش، مخصوصاً خاندان آق‌قویونلو به فکر ایجاد وحدت سیاسی ایران افتاد، زمینه کاملاً مساعد بود، زیرا معمولاً پس از یک دوره طولانی هرج‌ومرج و کشمکش‌های داخلی و خونریزی پی‌درپی در کشور و مخصوصاً تهاجمات بیگانگان مانند مغولان، ملت ایران نیاز به یک امنیت و آرامش طولانی داشت و طبقه اشرافی و مالکان که همیشه با برقراری یک حکومت مقتدر مخالفت داشتند، هیچ هنگام زیر بار فرمانروایی شاهان نمی‌رفتند و نسبتاً استقلال داخلی داشتند ([Mojir](#) [Shaibani, 1967](#)). پس از تسلط اعراب و سقوط ساسانیان، وحدت و رسمیت مذهبی این کشور که در زمان ساسانیان عملی شد و موجب عظمت این سلسله گردیده بود از بین رفت و با تمام کوششی که شاهان ایرانی برای ایجاد

همچنین در دوره شاه اسماعیل اول، ضرابخانه از اهمیت زیادی برخوردار بود و توسط افراد مورد اعتماد و متخصص اداره می‌شد و به دلیل سود سرشاری که داشت، معمولاً در اختیار نزدیکان شاه قرار می‌گرفت ([Esmaili, 2006](#)). شاه فرمان تأسیس ضرابخانه در هر شهر تازه فتح شده را برای نمایش اقتدارش می‌داد و ایران شاهد ازدیاد ضرابخانه‌ها بود. [Matthee et al, 2013](#). تقریباً تمام شهرهای مهم ضرابخانه داشته‌اند و نام شهری که در آنجا سکه به ضرب می‌رسیده نیز معمولاً قید شده که نوشته «ضرب...» ([Farahbakhsh, 2006](#)). در حکومت‌های اسلامی خطبه و سکه نشانه یک حکومت مستقل بود. مردم باید حاکم را به رسمیت شناخته و از او اطاعت می‌کردند ([Faizi, Hajizadeh & Sattarnejad, 2017](#)). پس از توسعه و رواج سکه، دولت‌شهرها و دستگاه‌های حکومتی، علامات مشخصی را با منظوره‌های خاص، برای سکه‌های خود انتخاب می‌کردند که معمولاً معرف آئین، کیش، سنن و به‌طور کلی ذهنیت جامعه و یا نشانه‌های خاص خاندان‌های شاهی و فرمانروایان بود ([Aghili, 1998](#)). این دارالضرب‌ها می‌تواند نشانه رسمی و روشن گستردگی جغرافیایی ایران و نفوذ هنری و فرهنگی آن در اعصار مختلف باشد. سکه‌هایی که به نام پادشاهان و امیران ایرانی و با ذکر سال و محل ضرب رواج داشته است، همگی از اسناد تاریخی و از بنیان‌های اساسی شناخت جغرافیایی گذشته سرزمین ما محسوب می‌شود ([Aghili, 1998](#)). یکی از ضرابخانه‌های مهم در

جنگ مرو

پس از آن‌که سلطان ابوسعید، آخرین مدعی تاج‌وتخت تیموریان در نبرد با اوزون حسن کشته شد، امپراتوری تیموریان در شرق روبه‌زوال نهاد. از این پس، پادشاهی تیموریان خراسان در ردیف حکومت‌های محلی درآمد و زمانی که سلطان حسین میرزا به سلطنت رسید، با قدرت روزافزون ازبکان که از پیروزی به پیروزی دیگر می‌رسیدند، برخورد نمود و علاوه بر آن به مخالفت مدعی دیگر سلطنت بدیع‌الزمان، حاکم هرات که خیال تصرف خراسان را داشت مواجه و مجبور به جنگ با او شد. این کشمکش‌ها و نزاع خانمان‌سوز در خانواده تیموریان، به قدرت آنان خاتمه داد و هنگام مرگ سلطان حسین میرزا دیگر ازبکان توانسته بودند به ریاست شیبک‌خان رئیس مقتدرشان در ماوراءالنهر حکومت مستقلی تشکیل دهند. در زمان به سلطنت رسیدن بدیع‌الزمان و تقسیم کشور تیموری بین او و برادرش، عناصر مخالف با ادامه حکومت تیموری در ایران، مخالفتشان را ابراز داشتند و با تشکیل حکومت‌های مستقل آزادی خود را به دست آوردند. همین امر سبب شد که ازبکان توانستند بر شرق ایران مسلط گردند و بر تسلط تیموریان بر این نواحی خاتمه دهند (Mojir Shaibani, 1967). ازبکان در شرق با برانداختن تیموریان بر خراسان مسلط شدند (Sarwar, 1995). از دیدگاه امرای ازبک، دولت صفویه کفر را در ایران ترویج می‌کرد. به همین جهت، به ایران حمله‌های پیاپی کردند. یکی از دلایل آن این است که ایران در میان دو کشور عثمانی و ماوراءالنهر قرار داشت. ترویج مذهب شیعه اثنی‌عشری و دشمنی با مذهب تسنن، مانع از آن گردیده بود که مردم سنی‌مذهب ازبک بتوانند آزادانه به قلمرو عثمانی، به‌ویژه به زیارت مکه و مدینه بروند (Parsadost, 1998). از دیگر عوامل آن، علاقه‌مندی ازبکان به تجملات و عناصر زندگی شهری است (Hajianpour, 1999). در این راستا شیبک‌خان، شاه اسماعیل را تهدید کرد و درصدد پیشروی‌های بیشتر در ایران بود (Ghafari Fard, 1997). سرانجام در ۹۱۶ ق شیبک‌خان شکست خورد و در روز ۷

وحدت مذهبی، یعنی رسمیت دادن یک مذهب خاص به‌کار بردند، تا زمان حکومت صفوی عملی نشد و فقط در زمان سلطنت شاه اسماعیل است که پس از چندین قرن، مذهبی رسمی به نام شیعه در کشور شناخته شد. مسلماً پیش از روی کار آمدن خاندان صفوی، شیعه اهمیت اولی خود را ازدست‌داده و پیروان این آئین تقلیل یافته بودند و در حقیقت مذهب مزبور خاطره‌ای از گذشته درخشانی بود که در اذهان ایرانیان باقی بود (Mojir Shaibani, 1967). اولین اقدام شاه اسماعیل برای تحکیم پایه‌های سلطنت خویش، برجیدن حکومت ملوک‌الطوایفی و ایجاد اتحاد ملی بود (Qadyani, 2005). شاه اسماعیل خراسان را به خاطر امام هشتم شیعیان نمی‌توانست در حیطة اقتدار سنی‌مذهبان ببیند (Grayeli, 1995). از سویی، شیعه‌سازی مردم خراسان برای دولت صفویه اهمیت زیادی داشت، زیرا در صورتی‌که مردم خراسان مذهب تشیع را می‌پذیرفتند، نه‌تنها راه برای گسترش تشیع در ماوراءالنهر و بخش‌های شرقی افغانستان و حتی هندوستان فراهم می‌شد، بلکه با ایجاد یک پیوند ایدئولوژیک بین مردم خراسان و پادشاهان صفویه، موقعیت صفویه در این ایالت مهم در مقابل ازبک‌ها تقویت می‌شد. از این‌رو، دولت صفویه با جدیت تمام برای تغییر مذهب مردم خراسان وارد عمل شد و از تمام ابزارهای ممکن استفاده کرد (Tahmasbi, 2013). شاه اسماعیل بعد از شکست ازبکان در جنگ مرو، به‌منظور ایجاد وحدت سیاسی بین عناصر برجسته قزلباش در خراسان و پدیدآوردن سد دفاعی در برابر تهاجمات ازبکان، حکومت این منطقه را به شاهزادگان صفوی تفویض کرد (Fazeli, 2013). بدین روی، او نه‌تنها رقبای ایرانی خود را از میان برداشت، بلکه سرحدات را نیز از هر طرف به‌قدر معتناهی توسعه داد. بنا بر گزارش *احسن‌التواریخ* حکومت او شامل آذربایجان، عراق عجم، خراسان، فارس، کرمان و خوزستان بود و بلاد دیاربکر و بلخ و مرو و قندهار گاهی در قلمرو حکمرانی بود (Sarwar, 1995).

رمضان ۹۱۶ق، قلی جان بیگ از ملازمان نجم‌ثانی، خبر این پیروزی را به هرات برد و از بالای مسجد جمعی از قزلباش اشرفی‌ها بر سر مردم ریختند (Ghafari Fard, 1997).

شاه اسماعیل در جریان کشمکش‌هایش با ازبکان در مرزهای شمال شرقی و شرقی کشور، به‌خصوص پیش‌وپس از نبرد بزرگ مرو، بذل و بخشش و ولخرجی بیش از حد از خود نشان داد. به‌طور مثال، ارزش انعامی که قبل از جنگ به قزلباشان داد، به‌اندازه کل موجودی خزانه‌اش (۲۳ هزار تومان رایج تبریز) برآورد شده است (Tattavi & Qazvini, 1999).

پیامدهای جنگ مرو بر هرات بر اساس مسکوکات

پیامدهای مذهبی: در ابتدا، سلطنت صفویه بر اساس تصوف شکل گرفت، اما تصوف به‌تنهایی کافی نبود. بنابراین، به اعتقادی که بتواند با قدرت سیاسی-دنیوی نیز ارتباطی داشته باشد نیاز بود و بدین ترتیب، تشیع جای محکمی برای خود در کنار تصوف یافت (Navai, & Ghaffari fard, 2010) و با توجه به اختلاف تاریخی میان اعراب و ایرانیان و نیز تحقیری که اعراب از همان آغاز در حق ایرانیان داشتند، مردم ایران گرایش بیشتری نسبت به امامت

حضرت علی^(ع) و خاندان ایشان نشان دادند. با تأسیس خلافت بنی‌امیه، ایرانیان شیعه علوی را به‌حق، پناهگاه خود یافتند. بنابراین، خطبه شاه اسماعیل درباره رسمیت مذهب تشیع در ایران، بی‌دلیل و پیشینه نبود (Keyvani, 2020).

کتاب فتوحات شاهی که در دوره شاه اسماعیل نوشته شده است در راستای اصل‌ونسب شاه اسماعیل اول بیان می‌کند: «سلطان شاه اسمعیل بن سلطان حیدر بن سلطان جنید بن شیخ خواجه علی بن شیخ صدرالدین ابراهیم بن صدرالدین موسی بن شیخ صفی‌الدین اسحق بن شیخ امین‌الدین جبرئیل بن صالح بن قطب‌الدین بن صلاح‌الدین رشید بن محمد الحافظ بن عوض الخاص بن فیروز شاه زرین کلاه بن محمد بن شرف‌شاه بن محمد بن حسن بن محمد بن ابراهیم بن جعفر بن محمد بن اسمعیل بن محمد بن احمد بن اعرابی بن ابومحمد ابوالقاسم بن ابوالقاسم حمزه بن الامام الهمام الکاظم» (Amini Hiravi, 2004). همچنین مطابق تصویر ۳ در نوشته‌ای از شاه اسماعیل نیز خود را سید حسینی معرفی کرده است.

نوشته‌ای از شاه اسماعیل اول
که در آن خود را (سید) شمرده است
اصل این نوشته در کتابخانه «دانشگاه استانبول» است

تصویر ۳: نوشته‌ای از شاه اسماعیل اول (Falsafi, 1968)

برافتاد (Falsafi, 1968). همچنین در منشآت السلاطین نامه‌ای از شاه اسماعیل به سلطان سلیم قرار دارد که خود را سید معرفی کرده است: «اسمعیل بهادر اصلح الله شانه مثال لازم الامتثال و اصل اولی‌حق معلوم اوله که هتک پرده اسلام وهلم شریعت سید الانام ائمه علیه الصلوه والسلام [...] ان شاء الله تعالی والسلام علی من اتبع الهدی حررفی

در نامه‌ای شاه اسماعیل به شیبک‌خان چنین عنوان کرده است: «بسم‌الله الرحمن الرحیم هو الله سبحانه. یا علی مدد، ابوالمظفر سلطان شاه اسماعیل، سیورمیز. الحمدلله علی نعمائه و ترادف الآئه. یا علی مدد [...] چون خبر به ما رسید به خاطر آمد که بخت از او برگشت که بزرگان گفته‌اند: بس تجربه کردیم درین دیر مکافات با آل علی هر که درافتاد

موجود در موزه آستان قدس رضوی عبارت «السلطان العادل الهادی الوالی ابوالمظفر اسمعیل بهادرخان الصفوی الحسینی خلدالله ملکه و سلطانه» حک شده است.

اواخر اولی الجمادین سنه ۹۲۰ بیورت ارزنجان» (Feridun Bey, 1/383). این امر در سکه‌ها نیز قابل مشاهده است. مطابق جدول ۱ در سکه نقره از شاه اسماعیل ضرب استرآباد

جدول ۱: تصویر پشت و روی سکه‌ای از شاه اسماعیل اول موجود در موزه آستان قدس رضوی (مأخذ: نگارندگان)

تصویر پشت سکه: Image Reverse coin:	تصویر روی سکه: Image Obverse coin:	شماره ثبت موزه: Museum registration number:
		س 30 ر 778 S778R30
مضامین پشت سکه: لا اله الا الله محمد رسول الله علی ولی الله حاشیه: محمد، علی، حسن، حسین، علی، محمد [...] The text on the back of the coin: La ilaha ila Allah Muhammad Rasulullah Ali Wali Allah Margin: Muhammad, Ali, Hassan, [...] Hossein, Ali, Muhammad	مضامین روی سکه: السلطان العادل الهادی الوالی ابوالمظفر [...] اسمعیل بهادرخان الصفوی الحسینی خلدالله ملکه و سلطانه Text on the coin: Sultan Al-Adil Al-Hadi Al-Ismail Bahadur Khan [...] Wali Abul Muzafar Al-Safavi Al-Husaini Khaldullah Queen and Sultana.	محل ضرب: استرآباد، 925 Place of minting: Estrabad, 925 AH

مظهرالعجایب الخ» مشاهده می‌شود. تاریخ اغلب مابین نوشته‌ها پخش شده و گاهی اوقات به تمام حروف نوشته شده، اما بعدها بعد از کلمه ضرب اسم شهر و تاریخ آمده است (Farahbakhsh, 2006).

مطابق جدول ۲ از لحاظ محل قرارگیری شعائر مذهبی بر روی تمامی سکه‌های مورد مطالعه بدین صورت است که شهادتین در وسط سکه و اسامی دوازده امام به صورت چرخشی در اطراف آن واقع شده است و کادربندی هر یک به صورت جداگانه است. در تمامی سکه‌های مورد مطالعه، شعائر مذهبی شیعه نظیر «لا اله الا الله محمد رسول الله علی ولی الله» و «اسامی دوازده امام» بر پشت سکه‌ها حک شده است که در سکه‌های حکومت‌های پیشین نیز شهادتین و اسامی خلفای راشدین بدین صورت بوده است. در واقع، شاه اسماعیل با بهره‌گیری از الگوهای سابق و جایگزینی اسامی دوازده امام به جای خلفای راشدین سعی در تثبیت مذهب شیعه و تأکید بر شیعه بودن حکومت صفویه و

درواقع، گرویدن اخلاف شیخ صفی به شیعه بیشتر برای کسب قدرت سیاسی در ایران بود (Mojir Shaibani, 1967). بنابراین، مذهب تشیع را در ایران رسمی ساختند و سکه با شعائر شیعی زدند. سکه‌ها با شعار شیعه «لا اله الا الله محمد رسول الله علی ولی الله» و اسم و لقب دوازده امام به ضرب رسید و گاهی به طور جداگانه و در بعضی موارد لقب به اشکال مختلف ذکر شده است. (Farahbakhsh, 2006) وجه مشترک غالب سکه‌های شیعیان عبارت «علی ولی الله» است که هم به جهت استفاده گسترده به عنوان نماد روی سکه‌ها و هم به دلیل اینکه در ابتدا به صورت نماد صوتی در اذان استفاده می‌شد، حائز اهمیت است (Savory, 1987). در سکه‌های شاه اسماعیل اول، عنوان مذهبی (شعار شیعه) در وسط و نام ائمه^(ع) در اطراف آن سکه نوشته شده است. در روی سکه‌های شاه اسماعیل اول القاب و عناوین شبیه سکه‌های گورکانی به اضافه «علی ولی الله» و کلام «نصر من الله و فتح قریب»، «نادعلی

✓	ل- L	ر- R	و- V	آ- A	✓	✓	ی- Y	ع- A	✓	س 12 ر 409 S409R12	
✓	ل- L	ر- R	و- V	آ- A	✓	✓	ی- Y	ع- A	✓	س 13 ر 409 S409R13	
✓	ل- L	ر- R	و- V	آ- A	✓	✓	ی- Y	ع- A	✓	س 65 ر 409 S409R65	
-	-	-	-	-	✓	✓	ح- H	ع- A	✓	س 76 ر 409 S409R76	
✓	ل- L	ر- R	و- V	آ- A	✓	✓	ی- Y	ح- H	✓	س 77 ر 409 S409R77	
✓	ل- L	ر- R	ح- H	آ- A	✓	✓	ح- H	ع- A	✓	س 78 ر 409 S409R78	
✓	ل- L	ر- R	و- V	آ- A	✓	✓	ی- Y	ر- R	✓	س 79 ر 409 S409R79	
✓	ل- L	ر- R	و- V	آ- A	✓	✓	ی- Y	ع- A	✓	س 80 ر 409 S409R80	
✓	ل- L	ر- R	و- V	آ- A	✓	✓	ی- Y	ع- A	✓	س 81 ر 409 S409R81	
✓	ل- L	ر- R	و- V	آ- A	✓	✓	ی- Y	ع- A	✓	س 673 ر 167 S673R167	

جدول ۳: طبقه‌بندی سکه‌های شاه اسماعیل اول ضرب ۹۱۶ق در هرات بر اساس متن روی سکه موجود در موزه آستان قدس رضوی (مأخذ:

نگارندگان)

محل قرارگیری Location	نوع حروف کشیده Type of drawn letters			اعراب‌گذاری diacritic	نوع متن Title:	شماره ثبتی موزه Museum registration number	تصویر روی سکه Image Obverse coin:
مرکز Center	-ل L	-ی Y	-آ A	✓	السلطان العادل الكامل الهادی الوالی ابوالمظفر شاه اسمعیل بهادرخان خلد الله ملکه و سلطانه هراه 916 The Just Sultan, the Perfect, the Guide, the Ruler, Abu'l Muzaffar Shah Ismail Bahadur Khan, may God perpetuate his kingdom and his sovereignty. Herat [916]	س 409 ر 12 S409R12	
مرکز Center	-ل L	-ی Y	-ر R	✓	السلطان العادل الكامل الهادی الوالی ابوالمظفر شاه اسمعیل بهادرخان الصفوی خلد الله ملکه و سلطانه ضرب هراه 916 The Just Sultan, the Perfect, the Guide, the Ruler, Abu'l Muzaffar Shah Ismail Bahadur Khan al-Safavi, may God perpetuate his kingdom and his sovereignty. Minted at Herat [916]	س 409 ر 13 S409R13	
مرکز Center	-م M	-ی Y	-ر R	✓	السلطان العادل الكامل الهادی الوالی ابوالمظفر شاه اسمعیل بهادرخان خلد الله ملکه و سلطانه ضرب هراه The Just Sultan, the Perfect, the Guide, the Ruler, Abu'l Muzaffar Shah Ismail Bahadur Khan, may God perpetuate his kingdom and his sovereignty. Minted at Herat.	س 409 ر 65 S409R65	
مرکز Center	-م M	-د D	-ر R	-	السلطان العادل الكامل الهادی الوالی ابوالمظفر شاه اسمعیل بهادرخان خلد الله ملکه و سلطانه ضرب هراه The Just Sultan, the Perfect, the Guide, the Ruler, Abu'l Muzaffar Shah Ismail Bahadur Khan, may God perpetuate his kingdom and his sovereignty. Minted at Herat.	س 409 ر 76 S409R76	

مرکز Center	-ل L	-و V	-آ A	-	السلطان العادل الكامل الهادی الوالی ابوالمظفر شاه اسمعیل بهادرخان خلد الله تعالی ملکه و سلطانه ضرب هراه The Just Sultan, the Perfect, the Guide, the Ruler, Abu'l Muzaffar Shah Ismail Bahadur Khan, may God the Exalted perpetuate his kingdom and his sovereignty. Minted at Herat.	س ۴۰۹ ر 77 S409R77	
مرکز Center	-ل L	-د D	-آ A	-	السلطان العادل الكامل الهادی الوالی ابوالمظفر شاه اسمعیل بهادرخان خلد الله ملکه و سلطانه ضرب هراه 916 The Just Sultan, the Perfect, the Guide, the Ruler, Abu'l Muzaffar Shah Ismail Bahadur Khan, may God perpetuate his kingdom and his sovereignty. Minted at Herat [916]	س 409 ر 78 S409R78	
مرکز Center	-ل L	-ی Y	-آ A	-	السلطان العادل الكامل الهادی الوالی ابوالمظفر شاه اسمعیل بهادرخان الصفوی خلد الله ملکه و سلطانه ضرب هراه 916 The Just Sultan, the Perfect, the Guide, the Ruler, Abu'l Muzaffar Shah Ismail Bahadur Khan al-Safavi, may God perpetuate his kingdom and his sovereignty. Minted at Herat [916]	س 409 ر 79 S409R79	
مرکز Center	-ل L	-ی Y	-آ A	-	السلطان العادل الكامل الهادی الوالی ابوالمظفر شاه اسمعیل بهادرخان الصفوی خلد الله ملکه و سلطانه ضرب هراه 916 The Just Sultan, the Perfect, the Guide, the Ruler, Abu'l Muzaffar Shah Ismail Bahadur Khan al-Safavi, may God perpetuate his kingdom and his sovereignty. Minted at Herat [916]	س 409 ر 80 S409R80	
مرکز Center	-ل L	-م M	-آ A	✓	السلطان العادل الكامل الهادی الوالی ابوالمظفر شاه اسمعیل بهادرخان خلد الله ملکه و سلطانه ضرب هراه 916	س 409 ر 81 S409R81	

					The Just Sultan, the Perfect, the Guide, the Ruler, Abu'l Muzaffar Shah Ismail Bahadur Khan, may God perpetuate his kingdom and his sovereignty. Minted at Herat [916]		
مرکز Center	-L L	-Y Y	-A A	✓	السلطان العادل الكامل الهادی الوالی ابوالمظفر شاه اسمعیل بهادرخان الصفوی خلد الله ملکه و سلطانه ضرب هراه 916 The Just Sultan, the Perfect, the Guide, the Ruler, Abu'l Muzaffar Shah Ismail Bahadur Khan al-Safavi, may God perpetuate his kingdom and his sovereignty. Minted at Herat [916]	س 673 ر 167 S673R167	

ازبکان در خراسان بزرگ تبدیل شد. بعد از شکست ازبکان در جنگ مرو شاه اسماعیل بلافاصله به هرات لشکرکشی و برای کنترل وضعیت سیاسی حاکم بر جامعه و تشویق قریلباشان، مجبور به ضرب سکه‌های بیشتر بود و از اوزان سکه‌ها کاسته شد (جدول ۴) تا سکه‌های بیشتری ضرب شود که همین امر باعث ایجاد تورم بیشتر در اوایل ۹۱۶ ق در این ناحیه شد. با تنزل وزن عیار، به تدریج ارزش پول نقصان یافت (Ravandi, 1985).

ارزش‌گذاری در یک محدوده تاریخی هم‌زمان، موضوعی است که مردم همواره با آن سروکار داشته‌اند. دولت‌ها موظف به کنترل تورم در بازار از طریق تزریق مناسب و به‌موقع سکه‌ها با حجم و جنس مناسب بوده و هستند. ارزش برابری هر سکه بر اساس ارزش جنس هر فلز در آن عصر تعیین می‌شد (Fathi, 2022). نیاز به فرستادن مقادیر گسترده فلز به مسافت‌های دور، اهمیت داشتن سکه باکیفیت خوب را بیشتر می‌کرد. بهترین سکه برای تجارت، واحدی با ارزش بالا، دارای خلوص عالی و وزن قابل‌ملاحظه بود که ارزش آن را در گذر زمان نگه می‌داشت (Mathee et al, 2013). در نتیجه، مطابق جدول ۴، وزن سکه‌های ضرب ۹۱۶ ق در هرات، ناگهان به‌طور چشمگیر افزایش یافت و چون ضرب سکه انحصار دولت بود، نشانگر فعالیت سیاسی مستمر

پیامدهای سیاسی-اقتصادی: هرات به علت قرارگیری در مسیر اصلی جاده ابریشم و موقعیت استراتژیک نظامی به لحاظ تجاری و سیاسی همواره حائز اهمیت بوده است. در کتاب لسترینج ذکر شده است که راه ابریشم از سرخس شاهراه خراسان کویر را طی کرده به مرو بزرگ و از آنجا پس از عبور مجدد از کویر در آمل (چهار جوی) به ساحل جیحون منتهی می‌شد و چون راه از خراسان خارج می‌شد، منتهای آن بخارا بود. در یک‌منزلی نیشابور از سمت راست، شاهراه بزرگ خراسان راهی جدا می‌شد و به هرات می‌رفت. همچنین، از سمت راست این راه در سرخس و مرو دو راه دیگر جدا می‌گردید که هر دو به مروالرود می‌رفت. راه دیگری نیز که از هرات به سمت شمال متوجه می‌شد، به این شهر منتهی می‌گشت. از مروالرود، شاهراه بزرگ خراسان به شمال خاوری منحرف گردیده و به بلخ می‌رفت و از آنجا از رود جیحون گذشته به ترمذ می‌رسید. راه هرات که از دزباد منشعب می‌شد، پس از طی یک‌منزل به هرات منتهی می‌گردید. از هرات راه در جنوب امتداد یافته به زرنگ می‌رسید و از اسفزار عبور نموده از مرز سیستان بین این شهر و فراه می‌گذشت (LeStrange, 1998). درواقع، هرات نقش میانی برای مبادلات تجاری بین خراسان، سیستان، فارس با هندوستان را داشته است. در نتیجه به یکی از مراکز مهم

بود و در شهرهای مهم خراسان از جمله هرات، اقداماتی اعمال شد که باعث انتقال اقتدار و القای قدرت شاه اسماعیل به دیگر همسایگان شد و تجارت را گسترش داد که باعث افزایش قطر و وزن سکه‌ها در همان سال شده است که رشد صعودی قدرت سیاسی-اقتصادی شاه اسماعیل را در شرق ایران نشان می‌دهد.

شاه اسماعیل در هرات و تقویت روابط با هندوستان بعد از شکست ازبکان و افزایش قدرت تجارت زمینی در مسیر جاده ابریشم است. شکست ازبکان توسط شاه اسماعیل باعث گسترش مرزهای شرقی ایران تا نزدیکی رود جیحون گردید که این امر باعث افزایش استقلال سیاسی ایران در بین همسایگان شد. شاه اسماعیل درصدد تثبیت این وضعیت

جدول ۴: طبقه‌بندی سکه‌های شاه اسماعیل اول ضرب ۹۱۶ق، در هرات بر اساس وزن و قطر موجود در موزه آستان قدس رضوی (مأخذ:

نگارندگان)

قطر Diameter	وزن (gr) Weight (gr)	واحد پولی Monetary unit	مبلغ اسمی nominal amount	شماره ثبتی موزه Museum registration number	پشت سکه Reverse coin:	روی سکه Obverse coin:
22	4.78	25 دینار 25 dinars	نیم‌شاهی Half Shahi	س 12 ر 409 S409R12		
24	4.80	25 دینار 25 dinars	نیم‌شاهی Half Shahi	س 13 ر 409 S409R13		
25	4.78	25 دینار 25 dinars	نیم‌شاهی Half Shahi	س 65 ر 409 S409R65		
25	9.32	50 دینار 50 dinars	یک شاهی 1Shahi	س 76 ر 409 S409R76		
28	9.43	50 دینار 50 dinars	یک شاهی 1Shahi	س 77 ر 409 S409R77		
27	9.44	50 دینار 50 dinars	یک شاهی 1Shahi	س 78 ر 409 S409R78		
27	9.48	50 دینار 50 dinars	یک شاهی 1Shahi	س 79 ر 409 S409R79		
27	9.53	50 دینار 50 dinars	یک شاهی 1Shahi	س 80 ر 409 S409R80		
30	9.60	50 دینار 50 dinars	یک شاهی 1Shahi	س 81 ر 409 S409R81		

27.10	9.58	50 دینار 50 dinars	یک شاهی 1Shahi	س 673 ر 167 S673R167		

فلسفی جامعه‌ای است که هنرمند بر اساس آن، سنت‌های هنری دوره‌های قبلی را تعدیل کرده است ([Khazaei, 2002](#)). در نتیجه، با بررسی دقیق‌تر نقوش روی سکه‌های شاه اسماعیل ضرب هرات می‌توان به سواد بصری ضراب و آثار اجتماعی بعد از جنگ مرو در هرات و مسائل فرهنگی حاکم بر مردم عام پرداخت.

نقوش رایج سکه‌ها در این دوره به دودسته نقوش هندسی و نقوش گیاهی تقسیم می‌شود. نقوش هندسی در این دوره، متأثر از حکومت تیموری است که این نقوش به سمت نمادگرایی پیش رفته است. هر شکل هندسی یک نماد مذهبی است. هنر ایرانی در این دوره به هنر مذهبی تبدیل شده است. مطابق جدول ۵، بیشترین نقش هندسی به‌کاررفته در سکه‌های مورد مطالعه، نقوش دایره، نیم‌دایره و زنجیره‌های دایره‌ای است که شهادتین و یا اسامی دوازده امام به‌صورت دایره‌ای به دور دایره اصلی که شهادتین در آن است، قرار دارد و هر یک از اسامی ائمه^(ع) نیز در یک دایره جدا واقع شده است و در روی سکه‌ها القاب در یک فضای اصلی دایره قرار گرفته‌اند. به عبارتی، دایره نماد زمان، ابدیت، گردش پیوسته موجودات در نظام هستی و وحدت است ([Bozorg Bigdeli, Akbari Gandomani, & Mohammadi Kalesar, 2007](#)). مفهوم این نماد بر روی سکه‌ها، ارجحیت مذهب شیعه نسبت به دیگر ادیان است و مذهب شیعه بر پایه دوازده امام پابرجاست که به‌نوعی به قداست ائمه^(ع) نیز اشاره دارد. نقش دیگری که بر پشت سکه‌های مورد مطالعه مشاهده می‌شود، نقوش مربع است که از به هم پیوستن کشیدگی حروف «ی» علی ایجاد شده است. مربع نماد ثبات و زمین است. وجود این نماد بر پشت سکه‌ها به‌طوری‌که شهادتین در وسط مربع قرار گرفته، بیانگر اهمیت مذهب شیعه و مقام بالای حضرت علی^(ع) است. یکی دیگر از نقوش استفاده‌شده در سکه‌ها، نقش

پیامدهای اجتماعی: شاه اسماعیل بعد از پیروزی در جنگ مرو به هرات لشکر کشید که مرکز سنی‌نشین و از طرفداران ازبکان بود. او با تقویت امنیت این منطقه، باعث تغییر بافت شهری به پادگان نظامی و تأسیس خندق، دیوار، برج‌وبارو در اطراف شهرها و نیز وجود تعداد زیادی از قزلباشان در این ناحیه منجر به نزول ساختارهای اجتماعی شد. از طرف دیگر، قزلباشان با افراطی‌گری دست به قتل‌عام مردم زدند که تعداد بسیاری از فرهیختگان و دانشمندان ایرانی سنی‌مذهب از ایران فرار کرده و به دولت‌های سنی‌مذهب همسایه پناهنده و یا به دیگر مناطق ایران تبعید شدند و شاه اسماعیل هنرمندان شیعی را جایگزین آنان کرد که باعث افول علمی جامعه خراسان و هرات شد و این تغییرات در سکه‌ها نیز نمود یافت.

تصویر و نقش سکه‌ها معرف اعتلا یا انحطاط هنر در عصر خود هستند ([Aghili, 2010](#)). هنر ایرانی در این دوران به هنر قدسی و دینی تبدیل شد و به اوج رسید و کلام الهی و نقوش اسلیمی را هنرمند با هنر قدسی خویش بر روی سکه متجلی می‌سازد ([Qaini, 2016](#)) و شعارهای شیعی غالباً نشان‌دهنده این معنی است که صاحب سکه یا سلطان عصر بر کدام‌یک از گروه‌های اجتماعی زمان خویش متکی بوده است ([Aghili, 1981](#)). از ابتدای دوره صفویه، نشانه‌های شیعی بر سکه‌های ایران ماندگار شده و نمادهای شیعی مبادله‌ای بین ارزش‌های اجتماعی و کسب مشروعیت و مقبولیت پادشاه بوده است. سکه‌های این دوره نیز نشان‌های شیعی بارزتری یافتند ([Haddad Adel & Mirslim, 1996](#)). همچنین نقوش، جلوه‌ای از عناصر فرهنگی و مذهبی جامعه‌ای بود که هنرمند در آن زندگی کرده است. این نقوش در ادوار مختلف گاهی به سمت نقوش هندسی و یا در قالب نقوش منحنی و اسلیمی سوق داده شده‌اند. در حقیقت، این آثار انعکاسی از جهان‌بینی و تفکر

ترنج است و نمادی از مراتب بالای بهشت و به مفهوم وحدت در کثرت محسوب می‌شود (Mirzaamini, & Bassam, 2011). با توجه به اینکه این علامت مابین اسامی دوازده امام حک شده است، نشانگر روند

متقاعدسازی مردم و هنرمندان آن عصر برای گرویدن به مذهب شیعه است و به‌نوعی سعی در انتقال این مفهوم را دارد که هر فردی به مذهب شیعه روی آورد به بهشت می‌رود.

جدول ۵: طبقه‌بندی سکه‌های شاه اسماعیل اول ضرب ۹۱۶ق در هرات بر اساس نوع نقوش موجود در موزه آستان قدس رضوی (مأخذ:

نگارندگان)

محل قرارگیری Location	نوع نقوش Type of motifs	پشت سکه Reverse coin	محل قرارگیری Location	نوع نقوش Type of motifs	روی سکه Obverse coin	شماره ثبتی موزه Museum registration number
سمت چپ Left side	نیم‌دایره Semicircular		سمت چپ Left side	نیم‌دایره Semicircular		س 409 ر 12 S409R12
سمت چپ Left side	زنجیره the chain		سمت چپ Left side	زنجیره the chain		
وسط سکه middle of the coin	مربع Square					
پایین سکه bottom of the coin	نیم‌دایره Semicircular		سمت راست right side	نیم‌دایره Semicircular		س 409 ر 13 S409R13
وسط سکه middle of the coin	مربع Square					
سمت چپ Left side	نیم‌دایره Semicircular		—	—		س 409 ر 65 S409R65
سمت چپ Left side	زنجیره the chain					
وسط سکه middle of the coin	مربع Square					
وسط سکه middle of the coin	دایره circle		—	—		س 409 ر 76 S409R76
به‌صورت چرخشی در اطراف دایره Small circles around the main circle						
پایین سکه bottom of the coin	زنجیره the chain					
مابین دوایر بیرونی سکه	ترنج bergamot		پایین سکه bottom of the coin	نیم‌دایره Semicircular		س 409 ر 77 S409R77

Between the outer circles of the coin						
وسط سکه middle of the coin	دایره circle		پایین سکه bottom of the coin	زنجیره the chain		
به صورت چرخشی در اطراف دایره Small circles around the main circle						
وسط سکه middle of the coin	دایره circle		—	—		س 409 ر 78 S409R78
به صورت چرخشی در اطراف دایره Small circles around the main circle						
سمت چپ Left side	نیم دایره Semicircular		پایین سکه bottom of the coin	نیم دایره Semicircular		س 409 ر 79 S409R79
وسط سکه middle of the coin	دایره circle		پایین سکه bottom of the coin	زنجیره the chain		
وسط سکه middle of the coin	دایره circle		سمت راست right side	نیم دایره Semicircular		س 409 ر 80 S409R80
به صورت چرخشی در اطراف دایره Small circles around			سمت راست right side	زنجیره the chain		

the main circle						
وسط سکه middle of the coin						
به صورت چرخشی در اطراف دایره Small circles around the main circle	دایره circle		سمت چپ Left side	زنجیره the chain		س 409 ر 81 S409R81
وسط سکه middle of the coin						
به صورت چرخشی در اطراف دایره Small circles around the main circle	دایره circle		—	—		س 673 ر 167 S673R167
سمت راست right side	زنجیره the chain					
سمت راست right side	نیم دایره Semicircular					

نتیجه‌گیری

با تاج‌گذاری شاه اسماعیل در ۹۰۷ق و خواندن خطبه اثنی‌عشری در تبریز و اعلام رسمیت مذهب شیعه، حکومت‌های سنی‌مذهب همسایه همچون ازبکان در شرق که در زمان بدیع‌الزمان تیموری، نواحی خراسان را تصرف کرده بودند، حکومت شاه اسماعیل را مانعی برای روابط تجاری و مذهبی خود با عثمانیان دانسته و در نهایت با شاه اسماعیل در محل مرو به تاریخ ۹۱۶ق وارد جنگ شدند. شاه اسماعیل برای دستیابی به نیروی نظامی کافی به جهت مقابله با ازبکان، اقدام به ایجاد وحدت ملی در ایران نمود و اولین اقدام برای دستیابی به مقاصد سیاسی خود، رسمیت مذهب شیعه در ایران بود و مشروعیت سیاسی نیز کسب

کرد. بنابراین، جنگ مرو در شرق ایران به‌نوعی جنگ مذاهب بود و شاه اسماعیل سعی در اعلام برتری مذهب شیعه را داشت و برای پیشبرد آن در نواحی سنی‌نشین خراسان از جمله هرات رویکردی توأم با خشونت اتخاذ کرد. بلافاصله بعد از شکست ازبکان در خراسان (۹۱۶ق)، برای اولین بار در ضرابخانه هرات سکه ضرب شد. در سکه‌های مورد مطالعه به ضرابخانه و سال ضرب تأکید شده که نشان از اهمیت هرات در این بازه زمانی است و این شهر از لحاظ سیاسی، موقعیت استراتژیکی و نظامی، وضعیت جغرافیایی و تجاری در این سال حائز اهمیت و مرکز ثقل سیاسی و اداری بوده است که وضعیت نظامی به خود گرفت و به علت قرارگیری این شهر در مسیر اصلی جاده ابریشم یکی از مراکز مهم

تجاری با هندوستان بود و به نوعی بارکده خراسان و سیستان و فارس محسوب می شد و بازرگانان باید به این شهر سفر می کردند. شاه اسماعیل با رسمیت مذهب شیعه در این شهر سعی در گسترش این مذهب در ماوراءالنهر و بخش های شرقی افغانستان و هندوستان را داشت.

مبنی بر کتب تاریخی، شاه اسماعیل برای جلب اعتماد مردم و کسب مشروعیت سیاسی، با مردم شیعه مذهب با تسامح برخورد نمود و توجه ویژه به برخی از شهرها داشت، اما در مورد نحوه برخورد شاه اسماعیل با شهرهای سنی مذهب، مطالب پراکنده و اندکی است که با مطالعات سکه شناسی می توان آن را بازسازی کرد. شاه اسماعیل بعد از شکست ازبکان مجموعه ای از اقدامات در هرات انجام داد که پیامدهایی را برای مردم به دنبال داشت. در واقع، سکه به جز استفاده در تجارت، نوعی نشان حاکمیت نیز بود و به عنوان رسانه ای تبلیغاتی در دسترس تمامی مردم قرار داشت و برای دادوستد استفاده می شد. وجود پراکنش بالای سکه های شاهی و نیم شاهی ضرب این تاریخ، راهگشای مباحث تاریخی است که می تواند دید منسجم تری از وضعیت مردم عام هرات را به وجود آورد که به شرح ذیل است:

۱. پیامدهای مذهبی: مبنی بر تواریخ، شاه اسماعیل بلافاصله بعد از شکست ازبکان وارد هرات شد و بر اساس تمایلات اعتقادی به گسترش مذهب شیعه پرداخت. در صورتی که با مطالعه سکه شناسی خلاف این امر اثبات شد. ضرب سکه بلافاصله بعد از فتح یک شهر، رویکرد سیاسی نیز به دنبال داشته است. بر اساس مطالعه القاب و شعائر سکه ها مشخص شد ضرب سکه در هرات بر پایه ترویج تشیع با انگیزه قدرت طلبی، نژادگرایی و برتری مذهب شیعه و نمایش اقتدار سیاسی شاه اسماعیل به امرای ازبک بوده است. همچنین، شاه اسماعیل سعی در رواج تفکر حق پادشاهی از آن اوست و نمایندگی امام زمان (عج) را داشته (جدول ۱) که قادر به انجام هر کاری بوده و اطاعت از او واجب است. بلافاصله بعد از جنگ مرو (۹۱۶ق) در ضرابخانه هرات، سکه با شعائر شیعی ضرب شد، اما

پراکنش بالای این سکه ها دلیل به پذیرش محض مذهب شیعه توسط مردم نیست و تغییر مذهب به اجبار قزلباشان بود و مردم صرفاً زبانی به مذهب شیعه روی آوردند و همچنان طرفدار ازبکان بودند، اما به علت سکونت قزلباشان می ترسیدند که آن را عنوان کنند. حکومت شاه اسماعیل در شهرهای سنی مذهبی مثل هرات که مرکز مهم سیاسی و استراتژیکی بود همواره بر پایه استبداد بود و اطلاعات از فرامین پادشاه ضروری و واجب می نمود و در صورت عدم اطاعت، حکم کافر برای فرد صادر و حکم او مرگ بود.

۲. پیامدهای اقتصادی-سیاسی: به گزارش تواریخ و سفرنامه ها، شاه اسماعیل با فتح شهرهای مختلف به فکر کسب ثروت نبود و از شهرهای فتح شده غنائم دریافت نمی کرد، اما رشد یکباره اوزان سکه ها در شهر تازه فتح شده ای همچون هرات، خلاف این امر را ثابت می کند. افزایش وزن سکه نشان از تبادلات تجاری بالای شهر هرات در ۹۱۶ق دارد که بیانگر توجه شاه اسماعیل به تجارت زمینی در مسیر جاده ابریشم بلافاصله بعد از شکست ازبکان است. با افزایش تجارت، سکه های بیشتری ضرب شد و به نوعی مواجب و حق الضرب دولت نیز افزایش یافت که به گردش مالی حکومت کمک می کرد و باعث ثروت اندوزی حکومت می شد. لازم به ذکر است که رونق تجاری در این ناحیه صرفاً برای رفع نیازهای اقتصادی نبود، بلکه شاه اسماعیل از این امر نیز اهداف سیاسی را دنبال می کرد. شکست ازبکان به لحاظ سیاسی برای استقلال ایران امری واجب بود و از پیشروی های ازبکان جلوگیری شد و اگر ازبکان شکست نمی خوردند، حکومت شاه اسماعیل در خطر می افتاد. شهر هرات نیز به لحاظ سیاسی یکی از چهار ایالت مهم خراسان بزرگ و محل تلاقی تمدن شرق و غرب و نقطه اتصال تمام راه هایی بود که به ممالک عمده آسیا می رفت. بنابراین، ضرب سکه در هرات چندین اهداف سیاسی از جمله کنترل احتمالی شورش مردم، افزایش قدرت در شهرهای نواحی شرقی، حفظ و تثبیت استقلال سیاسی ایران برای همسایگان، انتقال قدرت شاه اسماعیل به ماوراءالنهر، ورود نقره بیشتر برای ضرب سکه و

- Aghili, A. (1981). Harmonious Cadence in the Coin. *Future Magazine*, (1-2), 38-41. (in Persian)
- Aghili, A. (1998). *Dar al-Zarb of Iran in the Islamic era*. Dr. Mahmoud Afshar Endowment Foundation. (in Persian)
- Aghili, A. (2010). *Money & Coins* (A. Bahramian, Trans.). The Centre for the Great Islamic Encyclopaedia. (in Persian)
- Ahangaran, A. (2016). *Causes and historical factors of the separation of Herat from Iran during the Qajar period* [Doctoral dissertation]. ProQuest Dissertations and Theses Global.
- Amini Hiravi, A. S. A. (2004). *Futuhāt-I Shahi (History of Safavid dynasty until 920 A.H.)* (M. R. Nasiri, Trans.). Tehran University Press. (in Persian)
- Barthold, W. (1930). *Historico-Geographical Survey of Iran* (H. Serdadver, Trans.). ittihadie. (in Persian)
- Bayāt, O. B. (1959). *Don Juan of Persia* (M. Rajabnia, Trans.). B.T.N.K. (in Persian)
- Behshid, B. (2019). A review of the history of Shah Ismail Safavi's emergence in the political arena of Iran based on the new coins found of him. *The Specialized Scientific Quarterly of Iranian Archeology - Shushtar Unit*, 13-19. (in Persian)
- Bozorg Bigdeli, S., Akbari Gandomani, H. A., & Mohammadi Kalesar, A. (2007). Symbols of Eternality: A Study of Circular Symbols in Religious and Mythical Texts. *Research on Mystical Literature*, 1(1), 79-97. (in Persian with English abstract)
- Calmaid, J. (2006). *Etudes Safavides* (S. D. Tabaei, Trans.). Art Academy Publications. (in Persian)
- Chardin, S. J. (1957). *Voyage de Chardin en Perse et autres Lieux de l'Orient* (M. M. Abbassy, Trans.; Vol. 4, Part 2). Amir Kabir Press Institute. (Original work published 1959)

پرداخت حقوق قزلباشان، ایجاد یک حکومت نظامی و تفهیم مشروعیت شاه اسماعیل به مردم را به همراه داشت.

۳. پیامدهای اجتماعی: در ۹۱۶ق، شاه اسماعیل بیشتر به منافع حکومتی خود اهمیت می‌داد تا وضعیت فکری و اجتماعی مردم هرات. او با عملکردی سیاسی در تلاش بود تا جامعه را تغییر دهد و مردم عام در راستای اهداف شاه اسماعیل قدم بردارند و علیه آن شورش نکنند که در این عملکرد نیز موفق بود. شاه اسماعیل در ابتدا با اعمال زور، تهدید مردم، تبعید، قتل‌عام، افزایش مالیات، کاهش اوزان سکه‌ها و افزایش تورم و غیره مردم را در مضیقه قرارداد و باعث افول اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی مردم شد. از طرفی هنرمندان ضراب نیز از آزادی بیان برخوردار نبوده و ضرابخانه تحت کنترل حکومت بود و بر اساس خواسته‌های حکومتی سکه ضرب می‌شد. بر اساس سکه‌های مورد مطالعه، نقوش ترنج، دایره، نیم‌دایره، زنجیره و مربع رواج یافت که نشانگر اهمیت شاه اسماعیل به گسترش اولیهٔ مذهب شیعه در این منطقه است. با بهره‌گیری از سکه‌ها به‌واسطهٔ ضراب، سعی در انتقال مفهوم اینکه هر فردی مذهب شیعه را بپذیرد به بهشت می‌رود که به‌نوعی بیان ارجحیت مذهب شیعه نسبت به دیگر مذاهب بود، در کانون توجه قرار گرفت. در بین مردم کم‌سواد جامعهٔ هرات دوگانگی رخ داد که در نهایت باعث تغییر مذهب مردم شد و بعد از آن با گسترش تجارت در همان سال و افزایش امنیت راه‌های تجاری باعث ورود کاروان‌های تجاری مختلف به هرات شد و بازار مجدد رونق گرفت. تبادلات سکه‌ها و اوزان و کیفیت سکه‌ها بیشتر شد که باعث ثروت‌اندوزی مردم شیعه و تغییر تفکرات مردمی شد که هرچند به‌ظاهر به فکر حفظ منافع خود بودند. در همان سال، هرات به یکی از مراکز اصلی مذهب شیعه در شرق ایران مبدل شد.

Reference

- Afzali, N. (2018). *The Study of Economic Situation of Khorasan Province in the Period of Safavid Dynasty* [Master's thesis]. ProQuest Dissertations and Theses Global.

- Politics* (Vol. 1). Hoza and University Research Institute Publications. (in Persian)
- Kazem Imam, S. M. (1969). *Mashhad-e-Tous (A General Information About the History and Geography of Khorasan, Ancient touse and the Holy city of meshed)*. publications of Malik National Library. (in Persian)
- Keyvani, M. (2020). *Trade and Artisans' Guilds in the Safavid Era*. The Centre for the Great Islamic Encyclopaedia. (in Persian)
- Khazaei, M. (2002). A thousand roles. *Publications of the Institute of Islamic Art Studies*, 1(49–50), 102–103. (in Persian)
- Labaf-Khaniki, M. (2014). Interactions between Nishapur and the Silk Road in the Sasanian Period. *Journal of Archaeological Studies*, 6(1), 87–97. (in Persian with English abstract)
- Le Strange, G. (1998). *The lands of the eastern caliphate* (M. Erfan, Trans.). Scientific and cultural publications.
- Mahvan, A. (2004). *Mashhad Al-Reza History*. Mahvan Publications. (in Persian)
- Matthee, R., Floor, W. M., & Clawson, P. (2013). *The monetary history of Iran: From the Safavids to the Qajars* (J. Abbasi, Trans.). Naamak. (Original work published 1953)
- Matthee, R. P. (2006). Mint Consolidation and the worsening of the Late safavid Coinage: The mint of Huwayza (H. Zandieh, Trans.). *New Historical Studies*, 2(2), 14–53. (in Persian)
- Mirzaamini, S. M. M., & Bassam, S. J. E. (2011). A Study on the Symbolic Significance of Medallion in Persian Carpet. *Iranian Journal of Hand Woven Carpet*, 7(18), 9–30. (in Persian)
- Mojir Shaibani, N. A. (1967). *The formation of the Safavid Empire, the revival of national unity, a treasure of*
- Esmaili, S. (2006). *A Study on the Seals and Coins of the Safavid*. Research Institute of Cultural Heritage Organization. (in Persian)
- Faizi, F., Hajizadeh, K., & Sattarnejad, S. (2017). The influence of Shiite beliefs and teachings on the decorations of Safavid period coins. *Jondishapour Journal*, 2(8), 13–23. (in Persian)
- Falsafi, N. (1968). *The life of Shah Abbas I* (Vol. 1). Scientific Publications. (in Persian)
- Farahbakhsh, H. (2006). *Iranian hammered coinage 1500-1879 AD*. Farahbakhsh. (in Persian)
- Fathi, L. (2022). *Motifs Ancient Coins (Timurid period)*. pazineh. (in Persian)
- Fazeli, F. (2013). *KHORASAN status in IRAN & OZBAKAN relation during SAFAVID's era* [Master's thesis]. ProQuest Dissertations and Theses Global.
- Feridun Bey. (n.d.). *Mecmua-ı müinşeat-ı* (Vol. 1).
- Ghafari Fard, A. Q. (1997). *Safavid & Uzbeks relations (913-1031 H.G.)*. Publishing Institute of the Ministry of Foreign Affairs. (in Persian)
- Grayeli, F. (1995). *Nishabur The Turquoise Town*. Khavaran Publishing. (in Persian)
- Haddad Adel, G. A., & Mirslim, M. (1996). *Encyclopaedia of the world of Islam*. The Centre for the Great Islamic Encyclopaedia. (in Persian)
- Hajianpour, H. (1999). Relations Iranians and Uzbakan the era of Shah Tahmasab Safavid. *Journal of The Faculty of Letters and Humanities*, 2(18–19), 35–60. (in Persian)
- Ibn Hawqal, M. A. (1987). *Safar Name-ye Ibn e Hawqal (surat ol-ard), Historical geographie of Iran in 4th. Centry A.H.* (J. Shear, Trans.). Amir Kabir. (Original work published 1986) (in Persian)
- Jafariyan, R. (2000). *The Safavids in the Arenas of Religion, Culture and*

- Savagheb, J., Shahidani, S., & Amra'ee, S. (2016). The Process of Change in the Imprints (Images and Religious Mottos) on the Coins Minted in the Safavid Period. *Journal of Iranian Islamic Period History*, 7(12), 63–111. (in Persian with English abstract)
- Savory, R. M. (1987). *Studies on the History of Safawid Iran* (A. Q. Ghafari Fard & M. B. Aram, Trans.). Amir Kabir Publications. (in Persian)
- Seyyed Moosavi, S. A. (2019). *Review of Iranian Mints in Safavid Period* [Master's thesis]. ProQuest Dissertations and Theses Global.
- Taghizade, S. (2012). *Organization of Coins and Bills in Museums; Methods and a Development Guideline* [Master's thesis]. ProQuest Dissertations and Theses Global.
- Taheri, A. (2004). *The political and social history of Iran from the death of Timur to the death of Shah Abbas*. Scientific and Cultural Publishing Company. (in Persian)
- Tahmasbi, S. (2013). The formalization of Shiism in Safavid era Khorasan. *Research Journal of Iran Local Histories*, 1(2), 105–113. (in Persian)
- Tattavi, A., & Qazvini, A. KH. (1999). *Tarix ealfi (The thousand-year history of Islam)* (A. Al Davud, Trans.). Thought of the day - Cottage. (in Persian)
- Torabi Tabatabai, S. J. (1971). *Coins of Islamic kings of Iran* (Vol. 2). Azerbaijan Museum
- Yaqut Hamavi, A. (2001). *Mojam-ol-Boldan* (A. N. Monzavi, Trans.). Cultural Heritage Organization.
- Iranian research*. Tehran University Press. (in Persian)
- Motevali, A., Aslani, E., & Fazli, F. (2014). Consequences of Uzbekan invasion of Khorasan region in Safavid period. *Research Journal of Iran Local Histories*, 2(4), 144–161. (in Persian)
- Mushīrī, M. (1972). *Coins of Shah Ismail I*. Gothenburg. (in Persian)
- Navai, A. H., & Ghaffari fard, A. GH. (2010). *History of Political, Social, Economic and Cultural Transformation of Iran in Safavids Period*. samt. (in Persian)
- Olearius, A. (2000). *The Travels of OLEARIUS in Seventeenth-Century Persia* (H. Kurd Bacheh, Trans.; Vol. 2). Hirmand Publications. (in Persian)
- Parsadost, M. (1998). *Shah Tahmasb Safavid*. Publication. (in Persian)
- Qadyani, A. (2005). *History of culture and civilization of Iran during the Safavid period*. Farhang Maktoob Publications. (in Persian)
- Qaini, F. (2016). *Sekkeha-ye Safavid (Safavid Coins) in Persian Numismatics*. Pazineh. (in Persian)
- Qashqaienejad, Z., & Aghajari, S. H. (2013). Decline of Money Value in Safavid Era and Its Main Reasons. *History of Islam and Iran*, 23(18), 1–13. (in Persian with English abstract)
- Ranjbar, A. (1984). *Great Khorasan (A discussion about several cities of Khorasan)*. Amir Kabir. (in Persian)
- Ravandi, M. (1985). *Social history of Iran* (Vol. 5). Inscription printing house. (in Persian)
- Sarfaraaz, A., & Avarzamani, F. (2012). *Iranian Coins: From the Early Beginning to Zand Dynasty*. samt. (in Persian)
- Sarwar, GH. (1995). *History of Shah Ismail Safawi* (M. B. Aram & A. Q. Ghafari Fard, Trans.). Academic Publishing Center. (Original work published 1939)

